

**UCHWAŁA NR LII/359/2023
RADY GMINY GIZAŁKI**

z dnia 25 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gizalki na lata 2023-2026

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Gizalki uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Gizalki na lata 2023-2026 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Gizalki.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Przewodniczący Rady

Roman Rojewski

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI GMINY GIZAŁKI
NA LATA 2023-2026**

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
gez2.wroclaw@gmail.com

CZERWIEC 2023

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	9
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	17
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	17
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Gizałki ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	19
5.2.1. Charakterystyka gminy	19
5.2.2. Historia Gminy Gizałki	20
5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Gizałki – dziedzictwo materialne.....	22
5.3.1. Historyczne układy przestrzenne na terenie gminy	23
5.3.2. Architektura i budownictwo	27
5.3.3. Zabytki archeologiczne.....	30
5.4. Dziedzictwo niematerialne	32
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	34
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	35
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	35
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	36
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	38
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	39
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	41
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	44
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	45
9.1. Dotacje.....	46
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	48
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	50
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	51
10. Bibliografia.....	53
11. Spis tabel i zdjęć.....	53
12. Załączniki	54

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Gizałki na lata 2023-2026 (GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środków unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gizałki na lata 2019-2022, który został przyjęty uchwałą nr XXI/224/2021 Rady Gminy Gizałki z dnia 22 grudnia 2021 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji

o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),

- f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urzędzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 503 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2556 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 916 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1899 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1327 z późn. zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (t. j. Dz.U. 2021 poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1388);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz.731);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (Monitor Polski z 2019 r., poz. 808).

Głównym celem Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z wyznaczonych kierunków działań jest wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. Ważne też jest budowanie wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym i regionalnym, merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.

Wśród określonych zadań edukacyjnych wskazano między innymi: szkolenia w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz szkolenia w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego.

Zaplanowane zostało również wydanie zaktualizowanej wersji podręcznika Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach oraz rozbudowę portalu informacyjnego dla samorządów – www.samorząd.nid.pl.

Program zakłada powołanie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa pięciu centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych w gminach. Centra te będą odpowiedzialne za przeprowadzenie pilotażowych szkoleń dla gmin w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Do ich zadań należeć ma również wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji bądź zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji.

Zadania, w których bezpośrednią grupą docelową są samorządy, stanowią tylko część ogółu zadań określonych w Programie. Spośród pozostałych warto wymienić te, które także będą realizowane na terenie konkretnych gmin, powiatów czy województw, jak na przykład archeologiczne badania powierzchniowe, rejestracja zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, warsztaty edukacyjne w szkołach czy wydarzenia popularyzatorskie oparte na pracy wolontariuszy dofinansowywane z programu „Wspólnie dla dziedzictwa”.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego nr 2 wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwi budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnienie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Gizałki wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024, Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego, Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku oraz Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania;
- powiatowym: Strategia Rozwoju Powiatu Pleszewskiego do roku 2030.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024 został przyjęty uchwałą nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego (Dz. Urzędowy Woj. Wielkopolskiego z 2022 r., poz. 58).

Podstawowym zadaniem Programu jest stymulowanie wszelkich działań na rzecz opieki nad zabytkami. W dokumencie przedstawione zostały zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne województwa wielkopolskiego oraz przedstawiony został w formie tabelarycznej zasób zabytków nieruchomych i archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, a także znajdujących się w ewidencji zabytków będące w posiadaniu Województwa Wielkopolskiego i Wojewódzkich Samorządowych Jednostek Organizacyjnych.

W Programie wyznaczono pięć celów wraz z zadaniami oraz podmioty odpowiedzialne za realizację zadań, które będą realizowane przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego w miarę posiadanych środków:
Cel 1: Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa wielkopolskiego.

Kierunki działania:

1. Podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków.
 2. Wspieranie ochrony zabytków archeologicznych.
 3. Popularyzowania działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
 4. Monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
- Cel 2: Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania:

1. Wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz wzmacniających kompetencje kulturowe.
 2. Wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego oraz popularyzacji i upowszechniania wiedzy na jego temat.
 3. Stwarzanie warunków dla opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym w duchu partycypacji społecznej.
- Cel 3: Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa.

Kierunki działania:

1. Wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne.
 2. Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych.
 3. Wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla Wielkopolski.
- Cel 4: Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kierunki działania:

1. Włączania zabytków w procesy gospodarcze.
2. Włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel 5: Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych.

Kierunki działania:

1. Udostępnianie obiektów zabytkowych.
2. Wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

GPOnZ nawiązuje w wielu aspektach do tych założeń.

• **Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego**

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego został przyjęty Uchwałą Nr LI/1000/23 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 marca 2023 r.

Audyt krajobrazowy jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Należy pamiętać, że obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i mającym wpływ na charakter krajobrazu, jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu.

Audyt zawiera m.in. zawiera granice i wykaz wszystkich krajobrazów w województwie (mapa i pliki shp) oraz zestawienie krajobrazów w poszczególnych gminach. Każdy krajobraz jest oznaczony unikalnym numerem id, za pomocą którego w szybki sposób można odszukać dany krajobraz.

W Audycie zaprezentowano karty oceny wszystkich krajobrazów, w podziale na krajobrazy priorytetowe i pozostałe (niemające statusu krajobrazu priorytetowego).

Przedstawiono także dane dotyczące krajobrazów priorytetowych – wykaz, zestawienie w podziale na gminy, granice, lokalne formy architektoniczne oraz szczegółowe analizy krajobrazów priorytetowych składające się z: tekstów, załączników graficznych i zdjęć. Zamieszczono również katalog z plikami shapefile, który jest zbiorem obiektów użytych na załącznikach graficznych.

• **Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku**

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku została przyjęta uchwałą nr XVI/287/20 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 stycznia 2020 r.

Strategia określa kierunki, cele i uwarunkowania rozwoju województwa. Wytyczne te stanowią podstawę konstrukcji planu zagospodarowania przestrzennego, dzięki czemu stają się one czynnikiem determinującym, również poprzez zachowanie i poprawę jakości krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wyznaczono – wyzwanie 4. Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego

Zadaniem Samorządu Województwa będzie wzmocnianie tożsamości regionalnej przez odwoływanie się do tradycji i osiągnięć, jak też kultywowanie najlepszych wartości zarówno poprzednich jak i współczesnych pokoleń. Wyzwaniem jest nie tylko pielęgnowanie poczucia polskości i umacnianie regionalizmu wśród Wielkopolan, ale także promowanie specyfiki i osiągnięć Wielkopolski, zarówno w kraju jak i zagranicą. Samorząd Województwa będzie pełnić funkcje inicjującą i koordynującą w procesie propagowania wartości europejskich, jako ważnego elementu kształtowania świadomości obywatelskiej i kulturowej mieszkańców całego regionu.

W Strategii wyodrębniono cele strategiczne oraz przypisano im cele operacyjne i kluczowe kierunki interwencji. Poniżej wskazano te, które powiązane z dziedzictwem kulturowym.

Cel strategiczny 2. Rozwój społeczny wielkopolski oparty na zasobach materialnych i niematerialnych regionu.

Cel operacyjny 2.3. Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu

Kluczowy kierunek interwencji: Wzmocnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury

Dla wzmocnienia potencjału kulturowego Samorząd Województwa za istotne uznał tworzenie przestrzeni do poszukiwań i inspiracji, miejsc spotkań dla różnych grup społecznych, gdzie dokonuje się edukacja kulturalna – kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji, zdolności do twórczego i innowacyjnego myślenia. Wzmocnienie potencjału kulturowego to także zwiększenie udziału mieszkańców w szeroko rozumianej ofercie spędzania czasu wolnego i współdecydowaniu o przestrzeni publicznej. W Wielkopolsce, w rozwoju przemysłu czasu wolnego dużą rolę będzie odgrywać także odpowiednie wykorzystanie potencjału obszarów wiejskich (m.in. w rozwoju turystyki) oraz szlaków turystyki kulturowej.

W dokumencie wyznaczone pakiety działań także dla obszaru dziedzictwo kulturowe. Podkreślono, że Wielkopolskę wyróżnia bogactwo dziedzictwa kulturowego. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, ale także dla zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze, wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb należy wymienić m.in.:

1. Rozwój wielkopolskich instytucji kultury. Celem działań w ramach projektu będzie wsparcie funkcjonowania wielkopolskich instytucji kultury na jak najwyższym poziomie. Przewiduje się szereg inicjatyw związanych z rozwojem m.in. wielkopolskich muzeów, teatrów czy bibliotek, w tym również zapewnienie nowej bazy lokalowej dla Filharmonii Poznańskiej.

2. Rozwój i promocja produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego Celem projektu jest zachowanie, ochrona, promowanie i dalszy rozwój znaczącego potencjału turystyki kulturowej Wielkopolski, opartej głównie na szczególnej roli regionu w historii Polski, w tym szlaków turystyki kulturowej, zwłaszcza Szlaku Piastowskiego ze względu na jego rangę i znaczenie historyczne.

Wykorzystanie potencjału turystycznego Wielkopolski – Wielkopolska jest regionem o zróżnicowanym potencjale turystycznym opartym przede wszystkim na jej warunkach naturalnych oraz historycznych. Urozmaicone walory regionu pozwalają na rozwój na jego terenie turystyki kulturowej, w tym w oparciu o dziedzictwo kulturowe kolei wąskotorowej, turystyki przyrodniczej, wiejskiej, aktywnej i biznesowej. Najważniejszymi spośród identyfikowanych obszarów wsparcia w tym zakresie są m.in.:

1. Wielka Pętla Wielkopolski – jest jednym z najważniejszych szlaków na polskich drogach wodnych o dużej atrakcyjności przyrodniczej oraz walorach rekreacyjno-kulturowych, cieszącym się popularnością wśród turystów. W celu podniesienia konkurencyjności tego produktu na rynku międzynarodowym szlak wymaga znaczących inwestycji – nadal brakuje przystani i marin, niezbędnych urządzeń technicznych, takich jak: sanitariaty, stacje paliw, punkty gastronomiczne, placówki usługowo-naprawcze sprzętu pływającego. Kluczowa jest modernizacja i systematyczna konserwacja śluz na szlaku, utrzymanie drożności szlaku oraz jego kompleksowa promocja.

2. Wielkopolska BIKE – Rosnąca popularność roweru jako środka transportu w codziennych dojazdach miejskich oraz turystyki długodystansowej stanowi podstawę do realizacji projektu Wielkopolska BIKE. Celem projektu jest stworzenie systemu tras rowerowych przebiegających przez województwo wielkopolskie, nawiązujących do istniejących i planowanych asfaltowych tras rowerowych w gminach (sieć lokalna) oraz sąsiednich województwach (włączenie się w sieć transgraniczną).

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania został przyjęty uchwałą nr V/70/19 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. U. Woj. Wielkopolskiego z dnia 15 kwietnia 2019 r., poz. 4021).

Jest to jeden z podstawowych dokumentów wyznaczających kierunki rozwoju regionu jest plan zagospodarowania przestrzennego województwa. Dokument określa najistotniejsze uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego województwa, model rozwoju przestrzennego, politykę przestrzenną i rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, obejmujące wszystkie zagadnienia istotne dla planowania przestrzennego.

W Planie omówiono szczegółowo zagadnienie dziedzictwa kulturowego, które stanowi ważny element struktury przestrzennej krajobrazu Wielkopolski. Jest świadectwem historii, wpływającym na jakość życia lokalnych społeczności. Zintegrowana ochrona środowiska kulturowego oraz kompleksowe gospodarowanie całym krajobrazem umożliwia harmonijny i zrównoważony rozwój, wpływa na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjności miast, miasteczek i obszarów wiejskich. Zasoby kulturowe województwa wielkopolskiego wpływają na kształtowanie tożsamości narodowej i regionalnej. Wykorzystanie historii, zabytków i tradycji

podkreśla odrębność kulturową i istnienie regionalnej różnorodności. Ochrona wartości dziedzictwa kulturowego oraz oparte na niej działania na rzecz pielęgnowania i kształtowania tożsamości wymaga wskazania obszarów ochrony krajobrazu kulturowego.

W Planie wyznaczono granice obszaru ochrony krajobrazu kulturowego, dla którego zostały włączone gminy, w obrębie których znajdują się:

- a) obszary, na których zachowały się obiekty lub obszary o specyficznych i charakterystycznych cechach dla miejscowej tradycji budowlanej, osadniczej i gospodarczej;
- b) obszary, na terenie których przebiegają szlaki kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym. Na terenie Wielkopolski szlakami o znaczeniu międzynarodowym są: Droga św. Jakuba, Europejski Szlak Cysterski, Europejski Szlak Romański; szlakami o znaczeniu krajowym: unikatowy w skali kraju Szlak Piastowski oraz Szlak Bursztynowy; szlakami o znaczeniu regionalnym: trakt Królewsko-Cesarski, Trasa Kórnicka, Wielkopolski Szlak Wiatraczny, Szlak Kościołów Drewnianych wokół Puszczy Zielonki oraz Podziemna Trasa Turystyczna Kopalni Soli w Kłodawie;
- c) obszary występowania cech charakterystycznych dla grup regionalnych.

W granicach obszaru znalazły się gminy, na terenie których znajdują się wyżej wymienione obiekty i obszary cenne kulturowo. Ze względu na specyfikę przedmiotów ochrony wyznaczony obszar dzieli się na cztery podtypy, w granicach których znalazły się:

- a) gminy, w granicach których zlokalizowane są obiekty o najwyższych wartościach, w tym: pomniki historii istniejące i proponowane, obiekt proponowany do ujęcia jako Znak Dziedzictwa Europejskiego, obiekty ujęte w Czerwonej Księdze Krajobrazów Polski, obiekty znajdujące się na przebiegu szlaków kulturowych (związanych tematycznie ze szlakiem), obiekty znajdujące się na przebiegu szlaku delegowanego do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- b) gminy, w granicach których znajdują się historyczne układy przestrzenne miast i wsi, w tym: układy przestrzenne objęte ochroną jako Pomnik Historii oraz proponowane do objęcia tą formą ochrony, układy przestrzenne ujęte w rejestrze zabytków, obszary cenne kulturowo związane z kształtowaniem się przestrzeni miast, które proponuje się do objęcia ochroną w formie parków kulturowych;
- c) gminy, w granicach których występują obszary cenne kulturowo, w tym: istniejące parki kulturowe, obszary cenne kulturowo, na których proponuje się utworzenie parków kulturowych i archeologicznych parków kulturowych, obszar delegowany do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszary ujęte w Czerwonej księdze Krajobrazów Polski, park narodowy i parki krajobrazowe o wyjątkowych walorach kulturowych, obszary na których zachowały się materialne i niematerialne cechy charakterystyczne dla grup regionalnych;
- d) gminy, w granicach których przebiegają szlaki kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym.

• **Strategia Rozwoju Powiatu Pleszewskiego do roku 2030**

Strategia Rozwoju Powiatu Pleszewskiego do roku 2030 została przyjęta uchwałą nr XXVIII/217/2022 Rady Powiatu w Pleszewie z dnia 30 marca 2022 r.

W Strategii zostały omówione między innymi kultura i turystyka w powiecie pleszewskim. Potencjał kulturalny powiatu pleszewskiego stanowią: muzea, domy kultury, biblioteki oraz kino. Lokalne życie kulturalne jest kreowane m.in. przez domy kultury, wokół których skupia się lokalna społeczność. Obszar terenu Powiatu Pleszewskiego daje możliwości aktywnego spędzania czasu zarówno w formie uprawiania sportu jak i turystyki w zakresie poznawania zarówno dziedzictwa kulturowego jak i walorów krajobrazowych. wyznaczono cztery cele strategiczne rozwoju Powiatu Pleszewskiego na najbliższe lata.

Wyznaczone w Strategii cele strategiczne będą realizowane przy pomocy celów operacyjnych, którym z kolei przypisano konkretne działania służące ich osiągnięciu.

W obszarze dziedzictwa kulturowego można wskazać:

Cel operacyjny 5.7. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego.

Realizacja celu będzie się odbywała poprzez: wspieranie finansowe odnowy obiektów zabytkowych na terenie powiatu pleszewskiego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego.

• Strategia Rozwoju Gminy Gizzałki na lata 2016-2025

Strategia Rozwoju Gminy Gizzałki na lata 2016-2025 została przyjęta uchwałą nr XV/78/2016 przez Radę Gminy Gizzałki z dnia 22 marca 2016 r.

Strategia jest dokumentem określającym kierunki rozwoju gminy na najbliższe lata. Jej celem jest wskazanie misji, wizji i celów strategicznych. Niniejszy dokument stanowi podstawę do prowadzenia długookresowej polityki rozwoju gminy.

W Strategii wyznaczono cele strategiczne, programy i projekty strategiczne wraz z zadaniami. W obszarze ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego wskazano:

Cel strategiczny 1. Rozwój infrastruktury technicznej i gospodarki.

Program 3. Rozwój gospodarczy.

Projekt strategiczny: Promocja gospodarcza i turystyczna Gminy.

Cel strategiczny 2. Stwarzanie atrakcyjnych warunków do rozwoju i wypoczynku.

Program 5. Kultura i rozrywka.

Projekt strategiczny: Rozwój infrastruktury kultury.

Zadania:

1. Rozbudowa Biblioteki w Gizzałkach poprzez adaptację strychu – zapewnienie większej powierzchni na księgozbiór oraz pomieszczenie świetlicowe.

2. Modernizacja placu w Nowej Wsi – przystosowanie go do organizacji imprez (scena, zaplecze sanitarne).

3. Ruda Wieczyńska – remont sali wiejskiej i organizacja parkingu.

Projekt strategiczny: Rozwój oferty kultury i zagospodarowania wolnego czasu mieszkańców.

Zadania:

1. Systematyczne rozszerzanie oferty Gminnego Centrum Kultury – reagowanie na ogólne trendy i zapotrzebowanie zgłaszane przez mieszkańców.

2. Organizacja imprez nietypowych, różnorodnych, np.: konkursy międzysołeckie, konkursy muzyczne, festiwal młodych wokalistów i zespołów muzycznych, prezentacje nietypowych umiejętności mieszkańców, prezentacje z interesujących podróży mieszkańców, konkursy na najładniejsze ogródki.

3. Zagospodarowanie świetlic wiejskich (szczególnie tam, gdzie nie ma GCK ani szkół):

a) pozyskanie środków dotacyjnych na ożywienie świetlic:

b) prowadzenie w świetlicach zajęć dla uczniów:

c) zachęcanie sołtysów i wolontariuszy do opieki nad świetlicami

Projekt strategiczny: Przygotowanie oferty dziedzictwa kulturowego Gminy.

Zadania:

1. Odkrywanie i rozpowszechnianie historii Gminy: wspieranie osób i grup, zajmujących się dziedzictwem kulturowym Gminy (np. dofinansowywanie wydawnictw), organizacja prezentacji i pogadanek o historii Gminy (np. w szkołach, świetlicach, GCK).

2. Rewitalizacja obiektów w celu zorganizowania wystaw i ekspozycji oraz prezentacji o historii gminy.

3. Promocja tradycyjnego budownictwa: żelazne domy, dom z zapiekiem.

4. Ekspozowanie miejsc pamięci: kaplica ewangelicka i cmentarz w Orlinie, cmentarz w Wierzchach.

• **Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Gminy Gizalki został opracowany w 2017 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

• **Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Gizalki**

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Gizalki został przyjęty uchwałą nr XXV/65/2000 przez Radę Gminy Gizalki z dnia 29 grudnia 2000 r., następnie zmienione następującymi uchwałami: uchwała nr XXXIV/7/2006 Rady Gminy Gizalki z dnia 10 lutego 2006 r., uchwała nr XV/19/2008 Rady Gminy Gizalki z dnia 27 sierpnia 2008 r., uchwała nr XLIII/254/2014 Rady Gminy Gizalki z dnia 24 września 2014 r., uchwała nr XXXI/167/2017 Rady Gminy Gizalki z dnia 7 listopada 2017 r., uchwała nr XXXVII/278/2022 Rady Gminy Gizalki z dnia 14 lipca 2022 r.

Studium to podstawowy dokument planistyczny szczebla lokalnego, opisującym stan zagospodarowania przestrzeni oraz definiujący kierunki realizowania polityki przestrzennej gminy.

Kierunki i zasady polityki przestrzennej w gminie:

I. W dziedzinie kultury:

- propagowanie i popieranie działalności zespołów ludowych i imprez kulturalnych wykorzystując je również w promocji gminy,
- szukanie różnych form zwiększenia nakładów na działalność kulturalną (np. sponsoring, mecenat),
- rozwijanie różnych innych form działalności kulturalnej z wykorzystaniem istniejących obiektów (sal i świetlic),
- kontynuowanie i rozwijanie imprez ponadlokalnych i lokalnych.

II. W zakresie turystyki, wypoczynku i sportu:

- wykorzystanie istniejących dróg wojewódzkich krzyżujących się w Gizalkach, dla turystyki tranzytowej,
- organizacja MOP (miejsca odpoczynku podróżnych z urządzeniami i usługami towarzyszącymi) w pobliżu wsi Tomice, Wronów, Kolonia Obory,
- zapewnienie wysokiego poziomu obsługi projektowanych międzygminnych ścieżek rowerowych oraz projektowanego szlaku pątniczego z Łądu przez Gizalki, Chocz i Tursko do Kalisza,
- zabezpieczenie terenów wyposażonych w pełną infrastrukturę techniczną dla realizacji zabudowy letniskowej i bazy noclegowo-gastronomicznej oraz terenów aktywizacji gospodarczej,
- zagospodarowanie terenów nad Prosną w Nowej Wsi na tereny parkowo-rekreacyjno-sportowe z urządzeniami towarzyszącymi, alejami spacerowymi, promenadą wzdłuż Prozny oraz przystanią.

Polityka związana z ochroną dóbr kulturowych:

- spełnienie wymagań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego na podstawie przepisów szczególnych,
- zachowanie i dążenie do odtworzenia zabytkowych układów urbanistycznych wsi (Szymanowice),
- utrzymanie dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych i wprowadzanie współczesnych funkcji nie kolidujących z ich charakterem,
- poprawa stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego, w tym jakości życia mieszkańców np. poprzez modernizację czy przekształcenie tych zasobów oraz rehabilitację obszarów zdegradowanych,
- zachowanie stanowisk archeologicznych na terenie gminy oraz ochrona stanowisk archeologicznych,
- kształtowanie nowych wartości środowiska kulturowego w zakresie form zabudowy, elementów kompozycji układów przestrzennych czy atrakcyjności krajobrazu.

W Studium, w rozdziale Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, określone zostały zasady dla stanowisk archeologicznych. Na terenach objętych Studium występują obszary potencjalnej eksploracji archeologicznej. Urząd Konserwatorski po uzgodnieniu inwestycji

naruszających strukturę gruntu wyda stosowne zalecenia konserwatorskie dotyczące ochrony archeologicznych dóbr kultury. W przypadku odkrycia obiektów archeologicznych należy o tym fakcie bezzwłocznie powiadomić urząd konserwatorski, a znalezisko zabezpieczyć przed zniszczeniem. Ustala się, że wszelkie działania inwestycyjne na tym terenie wymagają postępowania określonego w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Gizalki ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka gminy

• Położenie

Gmina Gizalki położona jest w pld.-wsch. części województwa wielkopolskiego, w pñ. części powiatu pleszewskiego. Posiada dobre powiązania komunikacji drogowej. Przez środkową część gminy przebiega droga wojewódzka Nr 443 relacji Jarocin – Gizalki – Rychwał – Konin, która w Gizalkach łączy się z drogą wojewódzką Nr 442 relacji Kalisz – Gizalki – Pyzdry – Września.

Sieć osadniczą tworzy 21 miejscowości, w tym 17 wsi sołeckich: Białobłoty, Czołnochów, Dziewiń Duży, Gizalki, Kolonia Obory, Kolonia Ostrowska, Leszczyca, Nowa Wieś, Orlina Duża, Ruda Wieczyńska, Szymanowice, Świerczyna, Tomice, Toporów, Wierzchy, Wronów, Krzyżówka.

Obszar gminy Gizalki należy do prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Niziny Środkowopolskiej, makroregionu Nizina Południowowielkopolska. W obrębie tego makroregionu wyróżniono 13 mezoregionów. Gmina Gizalki wraz z powiatem pleszewskim znajduje się w obrębie mezoregionów: Wysoczyzna Kaliska oraz Równina Rychwalska. Wysoczyzna Kaliska stanowi przedłużenie Wysoczyzny Leszczyńskiej i wyróżnia się wzniesieniami, których wysokość wynosi od 125-150 m n.p.m. Na zach. od Dobrzyca występuje ciąg piaszczysto-żwirowych pagórków. Wsch. część tego regionu przecina Proсна, zach. część odwadniana jest ku pñ. przez Obrę i Lutynię, ku pld. – przez dopływy Baryczy.

Równina Rychwalska stanowi obniżenie pomiędzy wysoczyznami Kaliską i Turecką, ograniczone od pñ. Doliną Konińską. W granicach tego mezoregionu położona jest pñ. wsch. część powiatu pleszewskiego, w tym Gmina Gizalki. Zach. jego skrajem przepływa dolna Proсна.

• Środowisko przyrodnicze¹

Bogactwem Gminy Gizalki są użytki leśne, które zajmują prawie połowę powierzchni gminy. Zwarte kompleksy leśne skupione są głównie w pld. i pñ. części gminy. Dominują lasy państwowe. Ekosystemy leśne gminy wykazują dogodne warunki do penetracji pieszej i zbierania runa leśnego za wyjątkiem borów wilgotnych. Zadrzewienia i zakrzaczenia, występujące wzdłuż dolin rzecznych, rowów melioracyjnych oraz ciągów komunikacyjnych, odgrywają dużą rolę ekologiczną. W dolinach rzecznych oraz obszarach okresowo lub stale podmokłych koncentrują się ekosystemy łąkowe.

Tereny leśne są ostoją wielu gatunków zwierząt, np.: jelenia, dzika, sarny, zająca, lisa. Głównym gatunkiem lasotwórczym drzewostanu Nadleśnictwa jest sosna – 95,1%, w związku z dominacją siedlisk borowych i z niewielką ilością opadów atmosferycznych.

Na terenie gminy Gizalki formami ochrony przyrody są tylko pomniki przyrody i użytki ekologiczne. Znajduje się tu 9 podlegających ochronie pomników przyrody (dęby szypułkowe) w następujących lokalizacjach:

- Kolonia Obory – 1 szt., stan bardzo dobry,
- Ruda Wieczyńska – 1 szt., stan bardzo dobry,

¹ Program Ochrony Środowiska dla Gminy Gizalki na lata 2015-2018 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2019-2022, Gizalki, 2015

- Szymanowice – 1 szt., stan bardzo dobry,
- Szymanowice (cmentarz) – 5 szt., stan bardzo dobry,
- Gizalki – 1 szt., stan bardzo dobry.

Do użytków ekologicznych położonych na terenie gminy należy użytek ekologiczny „Matecznik”, o pow. 6,70 ha położony w obrębie Kolonia Obory.

Inny rodzaj ochrony stanowi Krajowa Sieć Ekologiczna ECONET, w skład której zaliczono Dolinę rzeki Proсны. Stanowi ona korytarz ekologiczny o znaczeniu krajowym. W miejscu ujścia Proсны do Warty znajduje się obszar węzłowy o znaczeniu międzynarodowym, traktowany jako biocentrum i strefa buforowa. Dolina rzeki Proсны to obszar o dużych walorach przyrodniczych.

5.2.2. Historia Gminy Gizalki

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie obecnej gminy Gizalki skoncentrowane są w dolinie rzeki Proсны i pochodzą z okresu neolitu – z kultury pucharów lejkowatych, z okresu kultury łużyckiej, przeworskiej, jak również z okresu średniowiecza (kultury prapolskiej i polskiej) oraz okresu nowożytnego. Najcenniejszymi obiektami archeologicznymi są stanowiska w Szymanowicach, Leszczycy, Czołnochowie i Tomicach oraz grodzisko stożkowate w Nowej Wsi.

W 2 poł. VI w.-pocz. VII w. na tych terenach rozprzestrzeniły się plemiona słowiańskie. Od poł. IX w., zaczęły powstawać osady obronne, związane z organizacjami wodzowskimi, z których jedna doprowadziła do powstania państwa Piastów. Piastowie w latach 20. i 30. X w. przystąpili do szybkiej ekspansji, podporządkowując sobie sąsiednie tereny nad górną i środkową Obrą oraz na zach. od środkowej Warty. Wraz z rozwojem przestrzennym państwa postępował rozwój jego struktur organizacyjnych. Po podziale Polski na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego (1138 r.) terytorium weszło w skład dzielnic wielkopolskiej (Wschodnia Wielkopolska).

Gmina Gizalki leży na terenie Wschodniej Wielkopolski, która prawie w całości należała do historycznego województwa kaliskiego Korony Królestwa Polskiego, istniejącego w latach 1314-1793. Obszar obecnej gminy zlokalizowany był w większości na terenie Puszczy Pyzdrowskiej – rozległym obszarze leśnym na płd.-wsch. od Pyzdr. W średniowieczu od zach., wsch. i płn. ograniczały ją odcinki rzek: Warty, Proсны i Powy, a od płd. sięgała poniżej miejscowości: Brudzew, Lipe, Jarantów, Zbiersk, Kościelec i Stropieszyn. Administracyjnie wchodziła w skład trzech powiatów (kaliski, koniński i pyzdrowski). Wzdłuż zach. skraju puszczy, równoległe do Proсны, biegła droga z Kalisza do Poznania i Gniezna, na skraju wsch. – szlak łączący Kalisz i Kruszwicę przez Konin. Środek leśnego obszaru, wzdłuż Czarnej Strugi, przecinał, trakt: Stawiszyn – Łądek, z którego dokonywano penetracji gospodarczej Puszczy Pyzdrowskiej.

Osadnictwo na tych terenach przebiegało w dwóch fazach: w średniowieczu (XII/XIII-XV w.), w czasach nowożytnych (1501-1792), nowszych (1794/1796 do 1918 r.). W XVI i XVII w. nastąpiło zahamowanie rozwoju osadnictwa wskutek „potopu” szwedzkiego, wojny północnej i innych czynników zewnętrznych. Trend spadkowy odwrócił się dopiero w latach 20. XVIII w., wraz z wprowadzeniem wsi czynszowych, a od lat 40. – ze szczególnym uwzględnieniem osad lokowanych na prawie ołędzkim.

W średniowieczu na obszarze puszczy lub na jej obrzeżach powstało co najmniej 36 osad. Oprócz osad rolniczych (w obecnej gminie Gizalki: Szymanowice – przed 1250 r., Gizalki – przed 1283 r.) powstawały osady związane z eksploatacją lasu (Wrąbczyn), służebne (Obory), rudnicze i hutnicze (Ruda Komorska, Ruda Wieczyńska). Znaczący wkład w zagospodarowanie terenów miało opactwo cystersów w Łądzie, założone w 1193 r. lub 1145 r. przez Mieszka Starego. Już w 1300 r. w kluczu wielkopolskim i pomorskim posiadali 30 wsi. Na terenie Puszczy Pyzdrowskiej w 1407 r. założyli miasto Zagórow, które pełniło rolę ośrodka eksploatacji i zagospodarowywania terenów puszczańskich.

W czasach nowożytnych (XVII-XVIII w.) rozwój osadnictwa na obszarze Puszczy Pyzdrowskiej – należącej do powiatów: kaliskiego, konińskiego i pyzdrowskiego, był prawie dwukrotnie szybszy, bowiem powstało wówczas 188 osad. Z tych, w latach 1761-1793 założono 46 osad ołędzkich. Na terenie Gminy

Gizałki były to: Tomickie Nowe Ol., Białobłockie Ol. (Białobłoty), Oborskie Nowe Ol. (Obory Kolonia), Oborskie Stare Ol. (Wronów), Orlińskie Duże Ol. (Orlina Duża), Orlińskie Małe Ol. (Orlina Mała), Szymanowickie Stare Ol. (Szymanowice), Tomickie Stare i Nowe Ol. (Tomice Drugie, Tomice Trzecie), Wierzchy Ol. (Wierzchy).

Osadnictwo olęderskie w Polsce zapoczątkowali w latach 1527-1540 Holendrzy – menonici – specjaliści od zagospodarowywania terenów podmokłych w dolinach rzek. Osadnictwo kontynuowali ich potomkowie oraz „na wzór holenderski” głównie Niemcy wyznania luterńskiego, w małym stopniu kalwinistycznego oraz Polacy. O istocie osadnictwa olęderskiego decydowały zasady prawa holenderskiego (olęderskiego): zbiorowa odpowiedzialność gminy za dopełnianie świadczeń członków na rzecz właściciela gruntów, demokratyczny samorząd i pomoc sąsiedzka, gwarantowane w umowach lokacyjnych zawieranych z właścicielem przez całą gminę oraz funkcja gospodarcza przejawiająca się w zajmowaniu terenów trudnych do zagospodarowania. Kultura rolna olędrów polegała na uprawie ziemi przeważnie w jednym bloku – co umożliwiało stosowanie trójpolówki indywidualnej i płodozmianu oraz dużym znaczeniu hodowli zwierząt, zwłaszcza bydła mlecznego.

Wsie olęderskie miały własny samorząd: zgromadzenie gminne i urząd – sąd (sołtysa i ławników) z wyboru. Grunty rolne posiadali na zasadzie wieczystej dzierżawy lub po okupieniu gruntów – wieczystego prawa czynszowego. Osadnicy byli osobiście wolni, mieli też ograniczoną wolność sądową, wyrażającą się w podległości własnemu sądowi wiejskiemu (z wyjątkiem spraw kryminalnych), z możliwością apelacji od jego wyroków do sądu dworskiego. Uiszczali świadczenia na rzecz Kościoła katolickiego i podatki państwowe, korzystali z wolności handlu oraz swobody wyznaniowej. Większość osad olęderskich założono na tzw. surowym korzeniu – w miejscach dotąd nie zasiedlonych, w lasach lub na terenach podmokłych, a sporadycznie w miejsce wsi założonych wcześniej, a wyludnionych.

Osadnictwo olęderskie w XVII-XVIII w. rozwijało się szybko. Sprzyjały mu warunki ogólne: kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, zniszczenia wojenne i wyludnienie kraju w wyniku wojen i epidemii. Dla fundatorów wsi była to szansa na odbudowę dóbr i podniesienie dochodów – z okupnego, czynszów, danin i robocizn. Dla osadników - lepsze warunki życia w postaci prawnych i gospodarczych zasad oraz gwarantowana w umowach lokacyjnych wolność wyznania i kultu religijnego. Osadnicy napływali spontanicznie, choć zwykle w zorganizowany sposób. Byli to chłopi ze Śląska, Brandenburgii, a głównie z Nowej Marchii i Pomorza Zachodniego, którzy zbiegli z powodu ucisku pańszczyźnianego, rugów z gospodarstw, werbunku do wojska i restrykcyjnej polityki podatkowej, zniszczeń wskutek wojen śląskich (1740-1742) i 7-letniej, epidemii i głodu.

Współzałożycielami albo założycielami największej liczby wsi olęderskich – osiem – w majątku szlacheckim grodziecko-królikowskim, byli jego kolejni właściciele Józef Wężyk i Franciszek hr. Stadnicki. W pozostałych kilku majątkach założono po dwie – trzy wsie lub tylko po jednej.

Po II rozbiórce Polski obszar Wielkopolski (w tym tereny obecnej gminy Gizałki) znalazł się w granicach Prus Południowych (1793-1806), w 1796 r. został włączony do departamentu kaliskiego. Ten stan rzeczy utrzymano w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807-1813). Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego (1815 r.) podzielono obszar Wielkopolski Wschodniej: tereny leżące po zach. stronie rzeki Proсны znalazły się w granicach Wielkiego Księstwa Poznańskiego, a ziemie leżące po wsch. stronie weszły w skład Królestwa Kongresowego (zabór rosyjski). Tereny obecnej Gminy Gizałki znalazły się w departamencie kaliskim, powiecie konińskim, a od 1867 r. – w nowo utworzonym powiecie słupeckim guberni kaliskiej.

Istotne znaczenie dla krajobrazu gminy miał 1860 r., w którym władze carskie dokonały uwłaszczenia chłopów. Nastąpiła wówczas nowa fala osadnicza na parcelowanych gruntach folwarcznych. Niektóre wcześniejsze osady olęderskie, na skutek osiedlania się nowych osadników, zaczęły dzielić się na osobne wsie.

Po odzyskaniu w 1918 r. przez Polskę niepodległości powiat słupecki włączono do województwa łódzkiego. W 1932 r. w ramach reformy administracyjnej obszar powiatu słupeckiego włączono do powiatu konińskiego. W 1937 r. powiat koniński został wydzielony z województwa łódzkiego i przyłączony do województwa poznańskiego.

Po II wojnie światowej obszar dzisiejszej gminy Gizałki leżał w gminie Szymanowice w granicach powiatu konińskiego. W 1948 r. dokonano korekty administracyjnej i ówczesną gminę Szymanowice przyłączono do powiatu jarocińskiego, natomiast Białobłoty, Orlina Mała, Dziewin Duży należące do gminy Grodziec oraz Orlina Duża z gminy Rzgów pozostały w powiecie konińskim.

W okresie powojennym polityka państwowa wobec miejscowości olęderskich nie sprzyjała ich rozwojowi. Na obszarze między Prosną, Wartą i Czarną Strugą tysiące hektarów ziemi zostało ponownie zalesionych, setki stanowisk osadniczych znikło całkowicie, dużo gospodarstw zostało opuszczonych lub zaniedbanych. Miejscowości puszczańskie uległy wyludnieniu, w niektórych rejonach gęstość zaludnienia spadła poniżej 20 mieszkańców na km kw. Zaprzestano inwestycji, zwłaszcza drogowych, znikoma jest sieć zakładów pracy, dających możliwość zatrudnienia pozarolniczego.

5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Gizałki – dziedzictwo materialne

Krajobraz kulturowy to niepowtarzalne, indywidualne oblicze miejsca, którego wizerunek jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Ponadto dziedzictwo historyczne jest istotne o tyle, że wpływa na atrakcyjność turystyczną – głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki. Co może być wykorzystane w rozwoju gminy.

Krajobraz kulturowy Gminy Gizałki ukształtowany został w oparciu o następujące uwarunkowania, mające wpływ na aktywność społeczną regionu w czasach historycznych:

- dość późne zagospodarowanie terenów Puszczy Pyzdrowskiej,
- wielowiekowa przynależność do Państwa Polskiego,
- największe w Polsce skupisko osad olęderskich,
- polska i niemiecka narodowość przedwojennych mieszkańców.

Aktywność ekonomiczna regionu i pozostała działalność jego mieszkańców pozostawały i pozostają w ścisłym związku z jego walorami terenowymi i położeniem politycznym.

5.3.1. Historyczne układy przestrzenne na terenie gminy

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia miejskie i wiejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg. Są to zarówno urbanistyczne układy miast, ruralistyczne układy wsi, także mniejsze zespoły: założenia pałacowo-folwarczne, często połączone z parkami, kościoły i cmentarze przykościelne czy inne cmentarze.

• Układy przestrzenne wsi²

Na terenie Gminy Gizałki układ sieci osadniczej ściśle wiąże się z historycznie wykształconymi formami gospodarowania na terenach rolnych.

Najstarsze wsie rozlokowane na obrzeżach dawnej puszczy mają z reguły układ ulicówki (wieś jednodrożna o zabudowie po obu stronach drogi) lub wsi folwarcznej (najczęściej ulicówka wykształcona z folwarku): Obory, Nowa Wieś Szymanowska złożona z folwarku (dwór rozebrany w 1941 r.) i gospodarstw indywidualnych. Najciekawszy układ posiada wieś Szymanowice – prawdopodobnie jest to przekształcona owalnica, z kościołem w środku wsi i zespołem dworskim od zach.

W większości starych wsi pierwotny układ pozostaje czytelny w niewielkim stopniu, co wynika z ich rozbudowy w wyniku kolejnych fal osadnictwa, zwłaszcza osadnictwa olęderskiego.

Część wsi olęderskich (Orlina Mała, Białobłoty, Garncarski Kąt, Krzyżówka) powstała jako rzędówka bagienna o blokowym układzie pól, stopniowo przechodząca w zabudowę rozproszoną. Każdy z osadników otrzymywał wąski pas ziemi, prostopadły do cieką wodnego. Wieś budowana była na końcu od strony rzeki. Poszczególne gospodarstwa łączone były za pomocą drogi biegnącej wzdłuż wody, często na koronie wału przeciwpowodziowego. Część zabudowy, z powodu pierwotnie podmokłego terenu, lokalizowano na najwyższej położonej części działki w pewnej odległości od drogi, co powodowało rozproszenie.

Znacznie częstsze są wsie typu luźnego, o zabudowie rozproszonej. Koloniści przygotowując teren do zasiedlenia, na drodze karczunku drzew i krzewów, uzyskiwali duże działki w kształcie zbliżonym do kwadratu, a zagrodę sytuowano w jej centralnej części, na niewielkich wyniesieniach terenu, tzw. terpach. Często zdarzało się, że sąsiednia zabudowa była rozdzielona przez zadrzewienia, cieką wodne lub system melioracyjny. Do najważniejszych zadań w trakcie lokowania osady należały prace melioracyjne. Podmokłe obszary były przecinane rowami melioracyjnymi, które miały za zadanie odprowadzać nadmiar zalegających wód oraz głębokimi stawami. Na wałach przeciwpowodziowych, wzdłuż rowów melioracyjnych i na krawędziach dróg i miedzach sadzono wierzby i topole, które miały zabezpieczyć przed nanoszeniem kry. Zalesienia śródpólne: drzewa i krzewy liściaste oraz układ pól decydują o specyfice olęderskich wsi.

Każda z wsi posiadała własny cmentarz, zlokalizowany w jej pobliżu, najczęściej na pagórku lub wydmie polodowcowej, często splantowanej i uformowanej albo w pobliżu centrum wsi lub ważnego skrzyżowania dróg. Mimo znacznych przekształceń do dziś przetrwały takie składniki krajobrazu kulturowego, jak układy przestrzenne wsi i ich pól, rowy i groble, przebieg części dróg, zadrzewienia, tradycyjne zagrody, szkoły, cmentarze. W bardzo małym stopniu zachowane zostały pierwotne nazwy tych wsi - w większości zmienione w okresie międzywojennym i powojennym.

² Szwiec P., Katalog architektury regionalnej dla obszaru „Puszczy Pyzurskiej”, Pyzdry – Poznań 2009, s. 89

• Zespoły dworskie

Na terenie gminy, ze względu na jej historię osadniczą, powstało stosunkowo mało zespołów dworskich. Pozostałości trzech zaledwie założeń prezentują szczytkowy stan zachowania. Natomiast walory zabytkowe prezentują znajdujące się przy dwóch z nich parki.

Obory, pozostałości założenia dworskiego

Założenie usytuowane po płd.-zach. stronie drogi z Niniewa do Gizalek. Zespół składał się z części rezydencjonalnej z parkiem krajobrazowym z 4 ćw. XIX w. i zespołu gospodarczego. Zachowały się pozostałości parku krajobrazowego z kasztanowcową aleją dojazdową do drogi; na jej osi znajdował się dwór. Nie zachowana część folwarczna – o kwadratowym kształcie podwórza – zajmowała powierzchnię między parkiem a drogą, po płd. stronie alei dojazdowej. Na płn.-zach. od niej, przy drodze znajdowała się kolonia mieszkalna pracowników folwarcznych; zachował się z niej murowany ośmiorak z końca XIX w., gruntownie przebudowany w latach 70. i 80. XX w.

Szymanowice, pozostałości założenia dworskiego

Założenie zlokalizowane w płd.-zach. części wsi, sąsiaduje z kościołem. Składało się z części rezydencjonalnej z parkiem krajobrazowym z 2 poł. XIX w. – w części wsch. i zach. folwarcznej. Dwór (rozebrany w 1941 r.) usytuowany był w centralnej części parku. Park o powierzchni 2,1 ha zachował kształt zbliżony do pierwotnego (pomniejszony o trawiaste boisko i plac zabaw). Starodrzew tworzą kasztanowce, akacje i wiązy. W latach 2013 - 2014 był rewitalizowany: wyczyszczono dwa stawy, wykonano nowe nasadzenia drzew i krzewów, wybudowano alejki spacerowe oraz zainstalowano oświetlenie. Do 1992 r. przy zach. granicy parku znajdował się piętrowy, murowany dom ogrodnika z przełomu XIX/XX w.

Podwórze gospodarcze znajdowało się na zach. od parku: prostokątne, zabudowane od płn., zach. i częściowo wsch. Z jego zabudowy, do 2010 r., zachował się spichlerz z końca XIX w. – po wsch. stronie i fragment obory, przebudowanej około 1970 r. na budynek mieszkalny – w części zach.

W 2022 r. zrealizowano zadanie pn.: „Dla mieszkańca i turysty, dla pieszego i rowerzysty – tworzymy miejsce wypoczynku poprzez rewitalizację parku w Oborach”. Zakres robót obejmował utwardzenie nawierzchni oraz wykonanie i montaż wiaty rekreacyjnej. Zgodnie z założeniami projektu mieszkańcy zamontowali elementy małej architektury w postaci: ławek, koszy, stojaków na rowery oraz ogrodzenia ruin znajdujących się na terenie parku. Ponadto mieszkańcy wykonali prace polegające na uporządkowaniu parku, oraz zamontowaniu tablic informacyjnych zawierających m.in. historię dworku w Oborach. Ostateczny koszt rewitalizacji parku wyniósł 82 414,25 zł. Na realizację zadania pozyskano dofinansowanie w kwocie 40 000,00 zł w ramach XII edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” organizowanego przez Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego. Pozostała część inwestycji w wysokości 24 849,25 zł została sfinansowana z budżetu gminy oraz środków funduszu sołeckiego sołectwa Ruda Wieczyńska w kwocie 7 558,00 zł.

W 2023 r. Gmina Gizalki uzyskała dofinansowanie z Urzędu Marszałkowskiego w ramach programu „Wielkopolska odnowa wsi”, w konkursie „Pięknieje wielkopolska wieś” w wysokości 23 000,00 zł. Środki zostaną przeznaczone na zadanie pn. „Dla mieszkańca i turysty, dla pieszego i rowerzysty – II etap rewitalizacji parku w Oborach”, w ramach którego zaplanowane jest wykonanie alejki parkowej przy ruinach, ocena dendrologiczna drzew, nasadzenia, czyszczenie stawu, utwardzenie nawierzchni przy altanie rekreacyjnej, elementy małej architektury tj. betonowy grill oraz stół do tenisa.

Nowa Wieś, pozostałości założenia dworskiego

Do lat 70. XX w. istniała część rezydencjonalna - dwór otoczony ogrodem warzywnym – w części wsch. zespołu. Zach. część folwarczna założona była wokół czworobocznego dziedzińca. Z jej zabudowy zachowała się świniarnia z 1930 r. – w części płn. oraz przebudowana stajnia. Na płn.-wsch. od dziedzińca, przy dawnym dojeździe od strony Proсны istniała kolonia mieszkaniowa pracowników folwarcznych; zachowały się dwa parterowe domy z około 1920 r., znacznie przebudowane w 1968 r.

• Cmentarze

Cmentarze – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych, opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu, stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego. Również cmentarze nieczynne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości. Niezależnie od stanu zachowania cmentarze powinny być oznakowane tablicami informacyjnymi.

Na terenie wsi olęderskich cmentarze grzebalne stanowiły istotny element organizacji przestrzennej i krajobrazu. Dla części osad wspominają o nich przywileje lokacyjne. O ich występowaniu świadczą także lokalizacje na dawnych mapach (np. Mapa Kwatermistrzostwa Generalnego Wojska Polskiego z 1839 r.), a przede wszystkim relikty (głównie nagrobki z 2 poł. XIX i 1 poł. XX w.) zachowane do dzisiaj. Wielkość cmentarzy była zależna od wielkości populacji wsi. W ich centrum wznoszono wysoki drewniany krzyż. Otaczano je niskim płotem, a wyjątkowo murem, także z darniowej rudy żelaza.

Cmentarze w Gminie Gizałki:

Orlina Duża, cmentarz ewangelicki

Zdjęcia nr 1, 2. Orlina Duża, cmentarz ewangelicki

Cmentarz założony w 1784 r., największy i najlepiej zachowany w Puszczy Pyzdrowskiej, częściowo otoczony murem darniowym, z zachowanymi licznymi nagrobkami, w większości z okresu międzywojennego. Najstarszy zachowany nagrobek z 1842 r. Zachowany starodrzew, cmentarz uporządkowany w 2010 r. Naprzeciw dom modlitwy z mieszkaniem kantora - zachowany wraz z wyposażeniem sali modlitw.³

Wierzchy, cmentarz ewangelicki

Zdjęcia nr 3, 4. Wierzchy, cmentarz ewangelicki

Cmentarz założony przed 1781 r., zlokalizowany przy głównej drodze wiejskiej. W 2004 r. uporządkowany i przekształcony w park. Nagrobki betonowe z okresu międzywojennego. Wśród starodrzewu – lipy.

³ Zdjęcia i częściowa inwentaryzacja nagrobków, strona internetowa Genea 2011: <https://www.genea2011.pl/index.php/friedhoefe/orlina-duza> (data dostępu 20.07.2018 r.)

Kolonia Obory, cmentarz ewangelicki

Zdjęcie nr 5. Kolonia Obory, cmentarz ewangelicki

Cmentarz założony w 1783 r. – miejsce pocmentarne. Na obecność cmentarza wskazuje nietypowa roślinność, np. konwalie. Obok znajduje się dom modlitwy, ob. przebudowany dom mieszkalny.⁴

Białobłoty, cmentarz ewangelicko-augsburski

Zdjęcia nr 6, 7. Białobłoty, cmentarz ewangelicko - augsburski

Cmentarz założony ok. 1770 r., przy drodze z Grodzca do Gizalek. Zdeprawowany, zachowało się sporo nagrobków – z okresu międzywojennego; najstarszy znaleziony – z 1906 r. Obok znajduje się budynek dawnej szkoły i kantoratu, obecnie przebudowany, mieszkalny.⁵

Białobłoty – miejsce po cmentarzu cholerycznym, zlokalizowane przy figurce (na drzewie) między Dziewiniem Dużym a Królikowem.

Białobłoty i Czarny Bród – miejsce po cmentarzu cholerycznym, zlokalizowane po obu stronach krzyża w lesie.

⁴ Strona internetowa Genea 2011: <https://www.genea2011.pl/index.php/friedhoefe/kolonia-obory> (data dostępu 20.07.2018 r.)

⁵ Cmentarze w Białobłotach wymienione w: Spis wielkopolskich cmentarzy-WTG Gniazdo www.wtg-gniazdo.org/upload/opracowania/cmentarze.xls (data dostępu 20.07.2018) oraz strona internetowa ze zdjęciami nagrobków: Genea 2011: <https://www.genea2011.pl/index.php/friedhoefe/bialobloty> (data dostępu 20.07.2018 r.).

Szymanowice, cmentarz parafialny

Zdjęcia nr 8, 9. Szymanowice, cmentarz parafialny

Cmentarz zlokalizowany przy drodze z Szymanowic do Leszczycy. Założony w 1 poł. XIX w. W pobliżu kostnicy: symboliczna mogiła powstańców z 1863 r., symboliczny grób ofiar II wojny światowej, cztery stare grobowce, grób Stanisława Janowskiego i dwóch nieznanymi osobom zamordowanych przez hitlerowców w 1939 r. Wśród starodrzewu – pomnikowe dęby.

Szymanowice, cmentarz przykościelny

Cmentarz przykościelny wraz z kościołem i plebanią wpisany do rejestru zabytków. Założony na planie owalu, od pld. ogrodzony ceglany murem z 1906-1918 i 1930 r., oddzielającym cmentarz od posesji plebanii. Z pozostałych stron otoczony ażurowym, metalowym ogrodzeniem na podmurówce i tynkowanych słupkach, z furtką od płu. i dwiema trójdzielnymi bramami - od wsch. i zach. Teren porośnięty trawą, wzdłuż ogrodzenia – drzewa: lipy, jesiony wyniosłe i kasztanowce. Wokół kościoła - utwardzona droga procesyjna. Przy kościele stoi drewniany krucyfiks z tabliczkami misyjnymi. Na elewacji kościoła, przy wejściu - tablica pamiątkowa ku czci ofiar walk w latach 1918 - 1920.

5.3.2. Architektura i budownictwo

• Obiekty sakralne

Zespół sakralny kościoła parafialnego w Szymanowicach

Zdjęcia nr 10, 11, 12. Szymanowice, kościół pw. Św. Jana Chrzciciela

Zespół sakralny kościoła parafialnego w Szymanowicach: kościół pw. Św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem przykościelnym oraz plebania, murowana, 2 poł. XIX w. Cmentarz otoczony ogrodzeniem, od pld. przylega doń ogrodzenie plebanii. Kościół eklektyczny, wzniesiony w latach 1881-1882 na miejscu dawnego, konsekrowany w 1890 r. Polichromia nawy z 1956 r., remont i malowanie elewacji – w 1977 r., malowanie wewnątrz w latach 90. XX w., po 2002 r. – wymiana podłogi drewnianej na posadzkę z płytek,

w latach 2017-2018 wykonano remont wieży i elewacji zachodniej, w latach 2020-2022 wymieniono pokrycie dachowe.

Kościół murowany z cegły, tynkowany, na kamiennie-ceglanym cokole. Orientowany, jednonawowy na rzucie prostokąta, z węższym prezbiterium zamkniętym półkoliście, ujętym zakrystią i pomieszczeniem magazynowym oraz z prostokątnym ryzalitem kruchty – w fasadzie i zwężającą się uskokowo ku górze wieżą – nad kruchtą. Korpus nawowy kryty dachem dwuspadowym, prezbiterium – trójspadowym, wieża nakryta hełmem cebulastym. Elewacje rozcłonkowane pilastrami, ujęte profilowanym gzymsem parapetowym, zwieńczone belkowaniem i gzymsem. Fasada rozcłonkowana płycinami i niszami; kruchta zwieńczona trójkątnym szczytem z datą 1881. Okna zamknięte łukiem okrągłym, w opaskach, ujęte parami pilastrów dźwigający trójkątne naczółki. Nawa nakryta stopem drewnianym z podsufitką, prezbiterium – sklepieniem kolebkowym. W zach. części wnętrza - empora muzyczna wsparta na trzech arkadach.

Świerczyna, kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego

Zdjęcia nr 13, 14. Świerczyna, kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego

Kościół wzniesiony w latach 1937-1939. Budynek murowany z cegły, na rzucie prostokąta, z prostokątnym aneksem zakrystii, nakryty dwuspadowym dachem, w fasadzie osłoniętym schodkowo ukształtowanym szczytem zwieńczonym ażurową sygnaturką z dzwonem z 1947 r. Remontowany w 1970 r.

Orlina Duża nr 15, ewangelicki dom modlitwy i szkoła, ob. nieużytkowany

Zdjęcie nr 15. Orlinka Duża nr 15

Ewangelicki dom modlitwy i szkoła w Orlinki Dużej (nr 15), wzniesiony przed 1841 r., otynkowany w latach 50. XX w. Zbudowany z rudy darniowej, na rzucie prostokąta, czteroosiowa z niesymetrycznie rozmieszczonym wejściem. Mieścił też mieszkanie pastora - obecnie prywatne.⁶ Zachowana sala modlitw.

⁶ Zdjęcia przedstawiające wnętrze - Genea 2011: <https://www.genea2011.pl/index.php/grodziec/orlinka-duza/107-kantorat-orlinka-duza> (data dostępu 20.07.2018 r.)

• Zabudowa wsi

Pierwotną zabudowę wsi większości wsi gminy tworzyły zagrody olęderskie. Budynek mieszkalny i wolnostojące zabudowania gospodarcze: obora-chlew, stajnia, stodoła, spichlerz – najczęściej rozmieszczone na planie czworoboku. Najczęstszy był model z dwoma lub trzema budynkami: chałupa, stodoła, budynek inwentarski. Rzadziej występowały owczarnie, szopy i wozownie.

Początkowo w większości były to budynki drewniane, wznoszone z bali, w konstrukcji sumikowo-łatkowej, rzadziej zrębowej, ale też z darniowej rudy żelaza. We wsiach położonych w pobliżu złóż gliny stosowano konstrukcję ryglową ze strychulcem lub glinobitką. Najczęściej były to domy parterowe, nakryte symetrycznie dwuspadowymi dachami, o połaciach nachylonych pod kątem 45 stopni. Szczyty dachu były obite deskami w układzie pionowym; krokwie konstrukcji dachowej oparte były na wystających poza lico ściany, zdobionych belkach stropowych. Okna skrzynkowe w kształcie „stojącego prostokąta”, jedno- lub dwuskrzydłowe. W oknach dzielonych podziały okien były jednakowe lub większe u dołu, mniejsze u góry. Drzwi zewnętrzne zwykle w konstrukcji ryglowej lub płycinowo-ramowej, przeważnie zdobione, dwuskrzydłowe i jednoskrzydłowe.

Cechy budynków gospodarczych były zbliżone do mieszkalnych. Widoczne różnice dotyczą okien – prostokątne lub kwadratowe, także dodatkowe małe otwory okienne bez szyb, w kształcie trójkąta foremnego; drzwi z desek ustawionych pionowo.

Domy budowane od końca XIX w. są, zwykle murowane z cegły i, lub rudy żelaznej, z deskowanymi szczytami. Początkowo zachowywały proporcje budynków starszych. Typowe są budynki szerokofrontowe, kryte eternitem lub dachówką, choć zdarzają się kryte słomą.

Wśród zachowanych budynków najstarsze (Orlina Duża 15 – dawna dom ewangelicki, przed 1841 r. – z rudy darniowej; Orlina Duża 22 – drewniany, koniec XIX w.; Białobłoty 63 – drewniany, ok. 1890 r.; Leszczyca, ul. Wąska 5 – ryglowy z glinobitką, 4 ćw. XIX w. Większość zachowanych budynków pochodzi z przełomu XIX/XX w. – pocz. XX w.

• Zabytki techniki

Z zachowanych zabytków techniki wymienić należy młyny - wiatraki, choć zachowało się ich niewiele: Wronów – wiatrak z połowy XIX w., przerobiony na elektryczny, Leszczyca – wiatrak, ok. 1850 r., przebudowany w latach 90. XX w. oraz murowany młyn w Czołnochowie z końca XIX w.

Zdjęcie nr 16. Leszczyca, ul. Wąska, wiatrak

Zdjęcie nr 17. Wronów, wiatrak

Zdjęcie nr 18. Czolnochów nr 11, młyn

5.3.3. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

Na obszarze Gminy Gizalki zlokalizowano 97 stanowisk archeologicznych o zróżnicowanym znaczeniu w ramach obszarów AZP: 60-35, 60-36, 60-37, 61-36 (Załącznik nr 2). Brak jest stanowisk archeologicznych objętych ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków. Karty gminnej ewidencji zabytków stanowisk archeologicznych zostały wykonane w 2018 r. przed zmianą wzoru karty wprowadzoną Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r.

Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Największa koncentracja stanowisk w gminie występuje w miejscowościach Białobłoty – 18, Ruda Wieczyńska – 16, Orlina Duża – 11, Tomice – 9, Gizalki – 9. W pozostałych miejscowościach występują po 3-4 stanowiska archeologiczne. Są to głównie ślady osadnictwa pochodzące z okresu prehistorii (epoka brązu) aż po nowożytność. Najwięcej stanowisk pochodzi z okresu średniowiecza.

Poniższa tabela (Tabela nr 1) prezentuje zasoby archeologicznego dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy Gizalki z podziałem na fakty osadnicze.

Tabela nr 1. Podział stanowisk archeologicznych ze względu na funkcję

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE	ILOŚĆ
grodziska	1
kopce	x
ślady osadnictwa, punkty osadnicze i osady	119
cmentarzyska	3
inne	3

* Źródło: www.zabytek.pl

W najbliższych latach w Gminie Gizalki planowane są inwestycje, które wiążą się z pracami ziemnymi, przez co niosą zagrożenia dla zabytków archeologicznych. Do działań takich należy wykonanie zadań przedstawionych poniżej:

- budowa ujęcia wód podziemnych w Czołnochowie dz. nr 51/8,
- budowa drogi gminnej nr 632082P w m. Kolonia Obory,
- przebudowa drogi gminnej nr 632033P w Rudzie Wieczyńskiej.

Ponadto Gmina Gizalki nie planuje melioracji, regulacji cieków i budowy zbiorników retencyjnych w najbliższym czasie.

Ochrona stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie formułowania ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń. Przepisy te należy ująć w postaci nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w użytkowaniu terenów, zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. z 2021 r. poz. 2404). Ponadto zapisy planu muszą spełniać wymogi norm prawnych ustalone w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miejsca powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków

oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Prowadzenie poszukiwań zabytków bez pozwolenia jest przestępstwem ściganym z urzędu – art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Tereny obecnej Gminy Gizalki w czasach historycznych były obszarem wielokulturowym. Od wieków żyli tu Niemcy, Polacy, Żydzi, od czasów rozbiorów – również Rosjanie. Rok 1945 spowodował wiele zmian. Wyjechali Niemcy, na ich miejsce, w ramach akcji przesiedleńczej, przybyli Polacy z Kresów Wschodnich i z Polski centralnej. Pozostali jednak autochtoni. Wśród nich były rodziny zasiedziałe od pokoleń, również potomkowie osadników, którzy przybyli do Wielkopolski po I wojnie światowej z różnych stron Polski – kupili gospodarstwa opuszczone przez Niemców, którzy nie przyjęli obywatelstwa polskiego i przez długi okres zamieszkiwania, małżeństwa z miejscowymi, narodziny kolejnych potomków zostali włączeni do grona miejscowych. Byli to również Polacy - osoby pracujące u gospodarza – Niemca, które po 1945 r. przejęły opuszczone gospodarstwo.

Różnica kulturowa między autochtonami a powojennymi osadnikami była znaczna. Zwłaszcza różnice gospodarcze – w sposobie uprawiania ziemi, stosowanych narzędziach, wyposażeniu gospodarstw, oczywiście w stroju, języku i zwyczajach. Nie było jednak wrogości, lecz dystans. Miejscowi widząc nieporadność przybyszów, niejednokrotnie służyli pomocą. Aczkolwiek osiedleńców początkowo nie oceniali najlepiej, głównie ze względu na ich niedbałość o przydzielony majątek i mniejszą pracowitość. Zauważano również ich ogromną religijność – nie tylko chodzenie do kościoła, również przestrzeganie zasad religijnych, jak choćby postu. W odróżnieniu od przybyszów, autochtoni, mimo, że w większości byli katolikami, byli bardziej zlaicyzowani.

Przez kolejne lata wspólnego życia różnice kulturowe zanikały, wykształcała się zunifikowana społeczność, posługująca się poprawną polszczyzną z niewielkimi naleciałościami gwarowymi. Podobnie jak w całym kraju, przez mieszkańców kultywowana jest tradycja oraz obrzędowość katolicka: uczestnictwo w świętach roku liturgicznego (Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie i wiele innych), dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne oraz nagrobki na cmentarzach, zwyczaj pielgrzymowania do sanktuariów. Z obrządkami kościelnymi wiążą się również uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijną. Drugim torem bieżą uroczystości związane z porami roku, często powiązane z uroczystościami kościelnymi, jak np. dożynki gminne.

Natomiast w ostatnich latach, wraz z silnie funkcjonującymi regionalizmami, dającymi się zauważyć w nasileniu zainteresowania kulturą ludową, sztuką i rękodziełem, muzyką i tradycją, oraz zgodnie z tendencjami w rozwoju turystyki, podjęta została próba stworzenia elementu wyróżniającego obszar i jednoznacznie go identyfikującego, prowokującego turystę do odwiedzenia.

Od około 2006 r. reaktywowane jest pojęcie Puszcza Pyzdrska, jako wyróżnik gmin rozlokowanych na jej historycznym terenie. W tym celu podjęto działania mające na celu dokumentację i ochranianie dziedzictwa kulturowego regionu i wspieranie jego twórczości, nawiązującej do ludowej. Na terenie dawnej puszczy pyzdrowskiej prowadzone są badania terenowe, architektoniczne i etnograficzne, powstają monografie regionalne, ale też prowokowany jest rozwój kultury inspirowanej kulturą ludową, przetwarzanie starych wzorów i projektowanie nowych - o charakterze regionalnym. Jest to produkt niejako turystyczny, ale równocześnie pozwalający poznać historię i kulturę regionu.

Oprócz budownictwa i kształtu gospodarki rolnej specyfiką regionu było rzemiosło. Wielowiekowe tradycje ma tu garncarstwo. Najdłużej rozwijało się na terenach obfitujących w surowiec (Chocz). Garncarstwem zajmowały się całe rodziny, a wyroby z warsztatów w Orlinie Dużej czy Białobłotach znaleźć można do dziś w gospodarstwach. Około połowy XIX w. w Białobłotach i okolicznych miejscowościach osiedlili się garncarze z rodzin Czajczyńskich i Dzieciatkowskich. Jeszcze w 2 poł. XX w. trudnili się tym rzemiosłem Stanisław i Izidor Czajczyńscy w Białobłotach, Czesław Popławski i Marian Stawowy w Dziewiniu Dużym, Mieczysław Czajczyński w Orlinie Dużej. Działała też Stanisława Matelska (1927-2005) z Białobłot – artystka tworząca ceramiczne prace o tematyce sakralnej i rodzajowej. Dziś na terenie całej dawnej puszczy funkcjonuje jeden warsztat ceramiczny – Józefa i Łukasza Dzieciatkowskich w miejscowości Czarnybród.

Zajęciem typowym dla kobiet było hafciarstwo i koronkarstwo – związane w pierwszym rzędzie ze strojem kobiecym. Ale ozdabiano nim również pościel, obrusy, serwety i makatki. Za najpopularniejsze techniki hafciarskie uchodziły hafty snute, nazywane też liczonymi lub cerowanymi; haft richelieu zwany w gwarze nasnuwanym lub w zegarki; haft atłaskowy (prosty lub na lepo) i haft angielski, dziurkowany. Charakterystyczne dla regionu są snutki golińskie. Ich niepowtarzalny efekt osiąga się przez zespolenie trzech składników: układu dziurek wymagającego zastosowania haftu, zestawu motywów dających się wpisać w formę koła lub owalu wykończonych ściegiem atłaskowym oraz odcinków pojedynczych nitek, łączących poszczególne motywy tzw. pajęczych nóżek. Wycięcie płótna pod nóżkami daje wrażenie lekkości, tworząc kompozycję przestrzenną. Na przełomie XIX i XX w. snutkami zdobiono koszulki, fartuchy, krezy i czepecy.

Obecnie największą popularnością cieszą się koronki szydełkowe, nazywane niegdyś heklówkami. W początkowym okresie używano ich do obrębiania obrzeży zapasek. Najnowszym typem koronek są koronki dziane, wykonywane za pomocą dwóch lub więcej drutów. Dziś koronkarstwem zajmują się: Halina Lewicz

z Wierzychów i Renata Rogacka z Szymanowic. Są to z reguły koronki wykonywane szydełkiem i na drutach, w niewielkim stopniu nawiązujące do dawnych wzorów.

Stosunkowo licznie reprezentowane było kowalstwo. Kowal wykonywał lemiesz, siekiery, okuwał wozy, kuł konie. Każdy dodatkowo wykonywał też zdobione przedmioty – tu wyrażała się inwencja twórcza. Proste dekoracje posiadały detale architektoniczne: kotwiczkę (kraty w okienkach komór i spichlerzy), zawiasy drzwiowe, okucia kufrow i skrzyń, ale też krzyże żelazne umieszczane w zwieńczeniach kapliczek. Do niedawna jeszcze pracował Józef Dutkiewicz z Szymanowic (urodzony w 1939 r.). Był kontynuatorem pracy dziadka i ojca, także kowali.

Z innych rzemiosł dawniej spotykanych we wsiach na terenie puszczy to plecionkarstwo i stolarstwo. Obydwa obecnie na terenie gminy zanikły.

Działania mające na celu upowszechnienie dawnych rzemiosł i zapomnianych zawodów podejmuje Gminne Centrum Kultury w Gizzałkach, które prowadzi warsztaty rękodzielnicze, skierowane do zarówno do dzieci, młodzieży i osób dorosłych.

Natomiast w sferze kultury muzycznej w gminie działają zespoły:

- Zespół Wokalny „Maki i Chabry”, działający od 2014 r. w Gizzałkach. Repertuar zespołu jest bardzo różnorodny, począwszy od piosenek biesiadnych poprzez pieśni patriotyczne i o tematyce sakralnej. Zespół aktywnie bierze udział w życiu kulturalnym gminy Gizzałki.
- Kapela Ludowa „Znad Proсны”, działająca od 1998 r. Pierwotna nazwa kapeli do 2005 r. brzmiała „Nowowskioki z nad Proсны”. Od początku powstania prezentowała się podczas uroczystości organizowanych przez gminę (np. Dożynki, zabawy ludowe, festyny i pikniki rodzinne), a także brała udział w przeglądach folklorystycznych kapel ludowych. Zespół ma na swym koncie kilkadziesiąt koncertów w różnych miejscowościach kraju oraz za granicą w gminach partnerskich gminy Gizzałki (Belgia, Francja, Niemcy). Na co dzień członkowie kapeli aktywnie współpracują z Gminnym Centrum Kultury w Gizzałkach.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Gizzałki nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Gizalki znajduje się 1 zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków (Tabela nr 2). Jest to najcenniejszy element krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekt ten objęty jest wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Gizalki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WPISU
1	Szymanowice	Zespół kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela, w skład którego wchodzi: – kościół, – cmentarz przykościelny	851/Wlkp/A	28.11.2011 r.

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Gizalki znajdują się zabytki ruchome. Większość zabytków ruchomych stanowi wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela w Szymanowicach. Najcenniejsze to obraz Matki Bożej z 1687 r., rzeźbiony krucyfiks z poł. XVIII w. oraz trzy neoklasyczne ołtarze.

Zabytkami ruchomymi są też kapliczki i krzyże przydrożne – miejsca kultu i obiekty małej ludowej architektury, istotnie również dla kultury niematerialnej. Na terenie Gminy Gizalki, oprócz obiektów współczesnych, są to:

- Kolonia Obory – drewniany krzyż w okolicy dawnej szkoły, upamiętniający wyburzony kościół ewangelicki,
- Studzianka - kapliczka z figurą Matki Boskiej,
- Szymanowice – kapliczka w centrum wsi,
- Białobłoty – krzyż w lesie, w miejscu dawnego cmentarza cholerycznego.

Na terenie Gminy Gizalki nie ma obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Gizałki, jako akty prawa miejscowego, stanowią podstawę planowania przestrzennego. Zawierają one zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

W obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zostały określone zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, dotyczą one jednak tylko stanowisk archeologicznych. Na terenach objętych miejscowym planem jeśli występują strefy ochrony archeologicznej, prace związane z budową farmy wiatrowej w tych strefach muszą być poprzedzone ratowniczymi badaniami archeologicznymi, a ich zakres uzgodniony z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Poznaniu – Delegatura w Kaliszu.

Jeżeli w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkryte zostaną przedmioty, co do których istnieje przypuszczenie, że są one zabytkiem należy:

- wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot,
- zabezpieczyć przy pomocy dostępnych środków te przedmioty i miejsca ich odkrycia,
- powiadomić konserwatora zabytków lub miejscowe władze.

Ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej realizować na zasadach określonych w przepisach odrębnych.

Na terenie Gminy Gizalki obowiązuje obecnie 10 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Tabela nr 3). Dodatkowo w trakcie procedowania są 3 plany.

Tabela nr 3. Spis obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Gizalki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ LUB OBRĘB GEODEZYJNY	NAZWA PLANU	UCHWAŁA
1	Kolonia Obory	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Gizalki - wieś Kolonia Obory	XIII/45/96 Rady Gminy Gizalki z dnia 18.12.1996 r.
2	Tomice	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Gizalki - wieś Tomice	X/20/2003 Rady Gminy Gizalki z dnia 29.08.2003 r.
3	Wronów	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Gizalki - wieś Wronów	XXIX/42/2005 Rady Gminy Gizalki z dnia 23.08.2005 r.
4	Orlina Duża	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Gizalki - wieś Orlina Duża	XXXVI/13/2006 Rady Gminy Gizalki zm. XVII/34/2008 Rady Gminy Gizalki z dnia 05.12.2008 r.
5	Nowa Wieś (obręb Czołnochów), Czołnochów, Ruda Wieczyńska, Szymanowice, oraz Tomice	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Gizalki dla części terenu położonego w Nowej Wsi, Czołnochowie, Rudzie Wieczyńskiej, Szymanowicach oraz Tomicach	XXIX/1/2010 Rady Gminy Gizalki z dnia 18.02.2010 r.
6	Wronów	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części terenów położonych w obrębie geodezyjnym Wronów	XVII/82/2016 Rady Gminy Gizalki z dnia 16.06.2016 r.
7	Obręb Tomice i Czołnochów	Zmiana miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego części terenów położonych w obrębach geodezyjnych Tomice i Czołnochów, gmina Gizalki	XXXIII/180/2017 Rady Gminy Gizalki z dnia 21.12.2017 r.
8	Obręb Białobłoty, Gizalki Las i Tomice	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części terenów położonych w obrębach geodezyjnych Białobłoty, Gizalki Las i Tomice, gmina Gizalki.	XXXIII/181/2017 Rady Gminy Gizalki z dnia 21.12.2017 r.
9	Obręb Ruda Wieczyńska, Gizalki, Czołnochów, Szymanowice i Tomice	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla wybranych terenów położonych w obrębach geodezyjnych Ruda Wieczyńska, Gizalki, Czołnochów, Szymanowice i Tomice.	XXXVII/279/2022 Rady Gminy Gizalki z dnia 14.07.2022 r
10	Obręb Czołnochów, Szymanowice i Tomice	Miejscowy planu zagospodarowania przestrzennego dla wybranych terenów położonych w obrębach geodezyjnych Czołnochów, Szymanowice i Tomice.	XXXVII/280/2022 Rady Gminy Gizalki z dnia 14.07.2022 r

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchomości wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz.U. z 2021 r., poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy o ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków Gminy Gizałki została opracowana w latach 2010-2011, przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Gizałki nr 22/2013 z dnia 30 kwietnia 2013 r. W 2018 r. dokonano aktualizacji (Zarządzenie nr 10/2019 Wójta Gminy Gizałki z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji

Zabytków Gminy Gizalki). W 2022 r. wykreślono obiekt – budynek mieszkalny w Tomicach przy ul. Wrzesińskiej 97, na działce nr 204 (Zarządzenie Nr 71/2022 Wójta Gminy Gizalki z dnia 11 sierpnia 2022 r.). Wykaz obiektów dołączono do GPOnZ – Załącznik nr 1 i nr 2.

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

Gmina Gizalki jest właścicielem (posiada tytuł prawny) 2 obiektów zabytkowych. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 4).

Tabela nr 4. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy Gizalki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT
1	Obory	park dworski
2	Szymanowice	park dworski

W miarę możliwości gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 5 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Gizalki.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY GIZAŁKI	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • opracowana gminna ewidencja zabytków; • uchwała w sprawie określania zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie gminy Gizałki oraz sposobu ich rozliczania i kontroli wykonania zadań; • miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmujące ochroną obiekty zabytkowe na terenie gminy; • charakterystyczna i unikatowa zabudowa z darniowej rudy żelaza obiektów mieszkalnych i gospodarczych; • aktywna działalność Gminnego Centrum Kultury w Gizałkach; • tereny objęte prawnymi formami ochrony przyrody: użytki ekologiczne, pomniki przyrody; • Puszcza Pyzdrska, jako wyróżnik gminy. 	<ul style="list-style-type: none"> • stan zachowania części obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, zwłaszcza założeń dworskich i parków; • niewielkie oznakowanie obiektów zabytkowych; • przeciętna jakość usług turystycznych dostępności do bazy gastronomicznej i noclegowej w gminie; • niewiele materiałów informacyjno-turystycznych; • tylko jeden obiekt wpisany do rejestru zabytków; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych).
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • wokół gminy znajduje się kilka cennych przyrodniczo i krajobrazowo obszarów podnoszących walory osadnicze gminy; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • rozbudowa ścieżek i tras rowerowych; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających 	<ul style="list-style-type: none"> • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym ztracanie więzi z regionem;

<p>do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc;</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. 	<ul style="list-style-type: none"> • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych.
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Giząłki. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 6), które są kontynuacją działań określonych w Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Giząłki na lata 2019-2022. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania

GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 6.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Gizalki.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Gizalki.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Gizalki

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Gizalki.		
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.	Czy pozyskano środki, z jakich źródeł, na jakie obiekty, zakres prac
	Kontynuacja w udzielaniu dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie Gminy Gizalki.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, ilość przyznanych dotacji, na jakie obiekty, zakres prac
	Realizacja zadań własnych Gminy Gizalki w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, będących jej własnością lub współwłasnością (Tabela nr 3).	Jakie obiekty wyznaczono do remontu, co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Rewaloryzacja zabytkowych parków dworskich w Oborach i Szymanowicach, stanowiących własność gminy, polegająca m.in. na inwentaryzacji i pielęgnacji zabytkowego drzewostanu, usunięciu wtórnych form roślinności, zaburzających pierwotną kompozycję założenia, dostosowaniu elementów współczesnych takich jak: latarnie, ławki, kosze na śmieci, elementów małej architektury itp. do historycznej stylistyki.	Ilość inwentaryzacji, ilość obiektów poddanych pielęgnacji, ile obiektów usunięto, czy postawiono nowe latarnie, ławki itp.
	Realizacja zadania pn. „Remont elewacji i wymiana okien zabytkowego kościoła parafialnego pw. Jana Chrzciciela w Szymanowicach”. Inwestycja obejmuje skucie starych tynków elewacji, nałożenie nowych tynków i malowanie elewacji, wymianę okien oraz renowację stolarki drzwiowej. Dofinansowanie w wysokości 979 999,83 zł zostało pozyskane z budżetu państwa w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Planowany termin realizacji zadania to 2024 r.	Zakres działania, wysokość poniesionych kosztów
	Wykonanie zadania po otrzymaniu dotacji: Gmina Gizalki złożyła wiosek na dofinansowanie projektu pn.: „Razem możemy więcej – modernizacja terenu rekreacyjnego w Parku Szymanowice. W ramach planowanych prac ujęte zostało: utwardzenie terenu pod wiatą rekreacyjną, utworzenie alejki wzdłuż stawu, zakup małej architektury: 2 ławki, 2 lampy, betonowy grill, wykonanie miejsca na ognisko.	Czy otrzymano dotacje i zrealizowano zdanie, wysokość poniesionych kosztów

	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Wprowadzenie i egzekwowanie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	Czy i jakie zapisy wprowadzono, zmieniono, dla jakich obiektów
	Uaktualnienie uchwały w sprawie określania zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie Gminy Gizalki oraz sposobu ich rozliczania i kontroli wykonania zadań, o obowiązujące przepisy dające możliwość dotowania także obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Czy uaktualniono uchwałę
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych parków oraz cmentarzach znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, gdzie, wartość przeznaczonych środków
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego	Coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy aktualizowano Plan
	Oznakowanie obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, wraz ze zdjęciami, w Systemie Informacji Przestrzennej gminy Gizalki.	Czy wprowadzono obiekty do systemu
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków.	Jakie działania wykonano
PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Gizalki.		
Zwiększenie świadomości kulturowej wśród dzieci i młodzieży przez jej włączenie w różne formy aktywności	Wsparcie przy organizacji konkursów historycznych, wydarzeń w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe.	Ilość zorganizowanych konkursów, ich tematyka, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów we ścisłej współpracy z Gminnym Centrum Kultury w Gizalkach.	Jakie działania zaplanowano, jakie zrealizowano, z kim współpracowano
	Organizacja wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych miejscach gminy.	
Tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej	Wsparcie merytoryczne przy opracowaniu tablic informacyjnych zawierających podstawowe informacje na temat najbardziej wartościowych zabytków rejestrowych, które zamieszczone zostaną na zewnątrz obiektów.	Ile tablic umieszczono, gdzie, wartość przeznaczonych środków
Promocja historii i dziedzictwa kulturowego	Opracowanie ulotek promujących zabytki gminy (również w formie edukacyjnej).	Czy opracowano, ilość wydanych pozycji, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków
	Rozpowszechnienie informacji na temat zabytków z terenu gminy oraz charakterystycznej i unikatowej zabudowy z darniowej rudy żelaza obiektów mieszkalnych i gospodarczych.	Gdzie rozpowszechniano, w jakiej formie, informacje na jaki temat, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Gizałki),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów Gminy Gizałki dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Gizałki,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – przyznawane są zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Środki finansowe na dany rok pozostające w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyznawane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie wniosków złożonych przez właścicieli lub posiadaczy zabytków, wg wzorów zamieszczonych na stronie internetowej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu. Na stronie znajduje się także regulamin wewnętrzny przyznawania dotacji.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego – zasady udzielania dotacji przez Województwo szczegółowo określa Uchwała nr XXIX/409/08 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 1 grudnia 2008 r. Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego – ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Podstawą udzielenia dotacji jest prawidłowo złożony wniosek wraz z kompletem załączników.

Dotacje z budżetu Starostwa Powiatowego w Pleszewie – zasady udzielania dotacji określa uchwała nr XLII/223/10 Rady Powiatu w Pleszewie z dnia 29 czerwca 2010 r. w sprawie określania zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze Powiatu Pleszewskiego oraz sposobu ich rozliczania i kontroli zleconych zadań.

Z budżetu powiatu pleszewskiego może być udzielana pomoc finansowa w formie dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków znajdujących się na terenie Powiatu, jeśli obiekt znajduje się w złym stanie technicznym oraz ma istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Gizalki – zasady udzielania dotacji określa uchwała nr XXXI/174/2017 Rady Gminy Gizalki z dnia 7 listopada 2017 r. w sprawie określania zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie gminy Gizalki oraz sposobu ich rozliczania i kontroli wykonania zadań. Wnioski należy składać w Urzędzie Gminy Gizalki w terminie do dnia 30 września roku poprzedzającego rok kalendarzowym, w którym dotacja ma być udzielona.

W ostatnich latach Rada Gminy Gizałki podjęła dwie uchwały w sprawie udzielenia dotacji celowych:

1. Uchwała nr XXXIV/187/2018 z dnia 19 lutego 2018 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie gminy Gizałki – dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Szymanowicach, w wysokości 30 000 zł. Dotacja przyznana na wykonanie elewacji ściany wejścia głównego – elewacji zachodniej.
2. Uchwała nr XXXVI/261/2022 z dnia 22 czerwca 2022 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na terenie gminy Gizałki – dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Szymanowicach, w wysokości 50 000 zł. Dotacja przyznana na remont dachu nawy głównej kościoła wraz z naprawą elewacji sygnaturki.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest rządowym programem, który oferuje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość wsparcia zadań inwestycyjnych w ramach zadań wnioskodawcy polegających na ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dofinansowane z programu może być przeznaczone na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się z ewidencji zabytków, a także na udzielenie przez jednostkę samorządu terytorialnego dotacji o której mowa w art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiotowi trzeciemu z zachowaniem przepisów prawa regulujących przekazywanie takich dotacji.

Każdy samorząd może złożyć maksymalnie 10 wniosków w trzech kategoriach: do 150 000,00 zł, do 500 000,00 zł i do 3 500 000,00 zł.

Dofinansowane może być przyznane w wysokości maksymalnie 98 % wartości inwestycji.

Pełne informacje dotyczące naboru wniosków do programu wraz z instrukcją i ogłoszeniem o naborze znajdują się na stronie Banku Gospodarstwa Krajowego.

• Konkurs „Zabytek Zadbane”

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzenie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, ngo oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Giząłkach.
11. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Giząłki na lata 2019-2022.
12. Chodyła Z., Zarys najstarszych dziejów osad ołęderskich w Puszczy Pyzdrowskiej 1746 - 1793, Pyzdry 2013 r.
13. Anders P., Gulczyński A., Jackowski J., Powiat pleszewski, Pleszew 1999 r.
14. Kowalska W., Chodyła Z., Puszcza Pyzdrowska. Ołęderskie Dziedzictwo. Towarzystwo Kulturalne „Echo Pyzdry”, Pyzdry 2010.
15. Szwiec P., Katalog architektury regionalnej dla obszaru „Puszczy Pyzdrowskiej”. Opracowanie badań naukowych przeprowadzonych jesienią 2009 roku. Pracownia Projektowania Detalu, Katedra Architektury i Urbanistyki, Wydział Architektury i Wzornictwa, Akademia Sztuk Pięknych w Poznaniu, Pyzdry - Poznań 2009.
16. Kowalska W., Puszcza Pyzdrowska. Ołęderskie tradycje budowlane. Towarzystwo Kulturalne „Echo Pyzdry”, Pyzdry 2011.
17. Burszta J. (red.), Kultura ludowa Wielkopolski, tom 1, Poznań 1960.
18. Andres P., Puszcza Pyzdrowska – reaktywacja pojęcia, Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, R. 15, 2013, z. 37/4, dostępny w Interencje: agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-be395a72.../c/Anders.pdf.
19. Schmidt J., Granica i stereotyp. Pogranicze zaborów w mentalności współczesnych Wielkopolan, Międzychód, 1997 r.
20. Górska – Stericher J., Dizajn na ludowo, dostępny w Interencje: http://www.echo.nazwa.pl/data/modules/zdjecia/obr_dizajn.pdf.
21. <http://www.gizalki.pl/>.
22. www.nid.pl.
23. www.nimoz.pl.
24. www.zabytek.pl
25. www.stat.gov.pl/gus.
26. www.isap.sejm.gov.pl.

11. Spis tabel i zdjęć

1. Tabela nr 1. Podział stanowisk archeologicznych ze względu na funkcję.
2. Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Giząłki.
3. Tabela nr 3. Spis obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Giząłki.
4. Tabela nr 4. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy Giząłki.
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT.
6. Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Giząłki.

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Gizalki

LP.	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	UWAGI
1	Białobłoty nr 8	budynek mieszkalny	ok. 1911 r.	
2	Białobłoty nr 50	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
3	Białobłoty nr 62 (d. 63)	budynek mieszkalny	ok. 1890 r.	
4	Białobłoty, dz. nr 146/1 (obok nr 82)	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
5	Czołnochów nr 11	młyn parowy	ok. 1905 r.	
6	Dziewiń Duży nr 10	obora	ok. 1910 r.	
7	Dziewiń Duży nr 15	stodoła	ok. 1900 r.	
8	Dziewiń Duży nr 24	budynek mieszkalny	ok. 1890 r.	
9	Gizalki, ul. Strażacka 2 (d. nr 33)	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
10	Kolonia Obory 20	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
11	Kolonia Obory, dz. nr 54 (naprzeciwko nr 15)	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
12	Kolonia Ostrowska nr 12	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
13	Leszczyca, ul. Wąska 5 (d. nr 8)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
14	Leszczyca, ul. Wąska, dz. nr 140 (przy nr 2a)	wiatrak	ok. 1850 r., przeb. w latach 90 XX w.	
15	Obory nr 9	ośmiorak	k. XIX w., przeb. w 70 i 80 latach XX w.	
16	Obory, dz. nr 25/4	park podworski	4 ćw. XIX w.	
17	Orlina Duża nr 15	kaplica ewangelicka - pastorówka, ob. budynek nieużytkowany	przed 1841 r.	
18	Orlina Duża nr 22	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
19	Orlina Duża, dz. nr 209 (wjazd naprzeciwko nr 15)	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	
20	Orlina Mała nr 13A	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
21	Ruda Wieczyńska nr 28	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
22	Szymanowice, ul. Długa, dz. nr 257	cmentarz parafialny	1 poł. XIX w.	
23	Szymanowice, ul. Kościelna 1	plebania	4 ćw. XIX w.	
24	Szymanowice, ul. Kościelna, dz. nr 120	park dworski	2 poł. XIX w.	
25	Szymanowice, ul. Kościelna, dz. nr 122	kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela	1881 r.	Rejestr zabytków nr 851/Wlkp/A z dnia 28.11.2011 r.
26	Szymanowice, ul. Kościelna, dz. nr 122	cmentarz przykościelny	XV w.	Rejestr zabytków nr 851/Wlkp/A z dnia 28.11.2011 r.
27	Szymanowice, ul. Kościelna, dz. nr 122	ogrodzenie kościoła parafialnego	pocz. XX w.	
28	Szymanowice, ul. Parkowa 22	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
29	Świerczyna nr 21a	kaplica pw. Św. Antoniego Padewskiego	1937 r., rem. 1970 r.	
30	Tomice, ul. Kręta 8 (d. nr 7)	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
31	Tomice, ul. Leśna 6 (d. nr 88)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
32	Wierzchy, dz. nr 108	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	

	(przy nr 23)			
33	Wronów, dz. nr 191/5 (w głębi posesji nr 2)	wiatrak	poł. XIX w.	

Załącznik nr 2. Spis stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Gizalki

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NR OBSZARU AZP	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI/ NA OBSZARZE	CHRONOLOGIA, FUNKCJA
1	Czołnochów	60-35	1/5	XIII/XIV w.- ślad osadnictwa
2	Czołnochów	60-35	2/6	XIII/XIV w. (kultura polska) - nieokreślona
3	Czołnochów	60-35	3/7	wcz. Lt (p. kultura łużycka lub grobów kl.) - osada
4	Czołnochów	60-35	4/27	XV-XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
5	Gizalki	60-35	1/2	? - osada XIX w. - ślad osadnictwa
6	Gizalki	60-35	2/1	III okres wsr. (kultura polska) - punkt osadniczy
7	Gizalki	60-35	3/3	? - ślad osadnictwa
8	Gizalki	60-35	4/4	XV/XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
9	Gizalki	60-35	5/8	XVII/XVIII w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
10	Gizalki	60-35	6/9	XV/XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
11	Gizalki	60-35	7/10	? - punkt osadniczy XV/XVI w. (kultura polska) - punkt osadniczy
12	Leszczyca	60-35	1/11	XV/XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
13	Leszczyca	60-35	2/12	XV/XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
14	Leszczyca	60-35	3/13	III/IV Br (kultura łużycka) - punkt osadniczy
15	Leszczyca	60-35	4/14	XIV/XV w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
16	Nowa Wieś - Czołnochów	60-35	1/29	nowożytność - pozostałość po dworze obronnym
17	Nowa Wieś - Czołnochów	60-35	2/28	XV-XVII w. (kultura polska) - punkt osadniczy
18	Nowa Wieś - Czołnochów	60-35	3/30	? - punkt osadniczy
19	Ruda Wieczyńska	60-35	4/31	? - ślad osadnictwa
20	Ruda Wieczyńska	60-35	5/32	XIX-XX w. - fragmenty domu mieszkalnego
21	Szymanowice	60-35	1/23	? - ślad osadnictwa
22	Szymanowice	60-35	2/24	? - ślad osadnictwa ? - ślad osadnictwa
23	Szymanowice	60-35	3/25	? - cmentarzysko ?
24	Szymanowice	60-35	4/26	? - ślad osadnictwa
25	Tomice	60-35	1/21	? - cmentarzysko
26	Tomice	60-35	2/20	HaC (kultura łużycka) - cmentarzysko
27	Tomice	60-35	4/16	? - ślad osadnictwa XVI-XVII w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
28	Tomice	60-35	5/15	XVII w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
29	Tomice	60-35	5/18	III okres wsr. (kultura polska) - punkt osadniczy XVIII/XIX w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
30	Tomice	60-35	6/19	XIII-XV w. (kultura polska) - osada
31	Tomice	60-35	7/22	? - ślad osadnictwa
32	Tomice	60-35	8/61	? - punkt osadniczy średniowiecze (kultura polska) - punkt osadniczy
33	Tomice	60-35	-/17	ślad osadnictwa
34	Gizalki	60-36	8/1	późne średniowiecze (kultura polska) - osada
35	Gizalki	60-36	9/2	? - osada

				późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
36	Kolonia Obory	60-36	1/3	nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
37	Kolonia Obory	60-36	2/4	? - ślad osadnictwa
38	Ruda Wieczyńska	60-36	6/5	? - osada ? XIV-XV w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
39	Ruda Wieczyńska	60-36	7/6	neolit/wczesny brąz - ślad osadnictwa ? - osada nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
40	Ruda Wieczyńska	60-36	8/7	? - osada nowożytność (kultura polska) - osada ?
41	Ruda Wieczyńska	60-36	9/8	III wczesne średniowiecze (kultura polska) - osada ?
42	Ruda Wieczyńska	60-36	10/9	epoka brązu (kultura łużycka) - ślad osadnictwa ? - osada ?
43	Ruda Wieczyńska	60-36	11/10	? - osada ?
44	Ruda Wieczyńska	60-36	12/11	? - ślad osadnictwa ? - ślad osadnictwa
45	Ruda Wieczyńska	60-36	13/12	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
46	Ruda Wieczyńska	60-36	14/13	? - osada ? - osada XIV-XV w. (kultura polska) - osada
47	Ruda Wieczyńska	60-36	15/14	? - ślad osadnictwa ? - osada
48	Ruda Wieczyńska	60-36	16/15	? - ślad osadnictwa
49	Ruda Wieczyńska	60-36	17/16	wczesny brąz - osada ?
50	Ruda Wieczyńska	60-36	18/17	wczesny brąz - osada
51	Wierzchy	60-36	1/18	wczesny brąz - ślad osadnictwa
52	Wierzchy	60-36	2/19	nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
53	Wierzchy	60-36	3/20	nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
54	Białobłoty	60-37	1/1	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
55	Białobłoty	60-37	2/2	neolit/wczesny brąz - ślad osadnictwa pradzieje - ślad osadnictwa późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
56	Białobłoty	60-37	5/6	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
57	Białobłoty	60-37	6/12	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
58	Białobłoty	60-37	7/15	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
59	Białobłoty	60-37	8/16	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
60	Białobłoty	60-37	9/17	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - osada
61	Białobłoty	60-37	10/18	pradzieje - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
62	Białobłoty	60-37	11/19	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
63	Białobłoty	60-37	12/20	okres rzymski (kultura przeworska) - ślad

				osadnictwa
64	Białobłoty	60-37	13/21	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
65	Białobłoty	60-37	14/22	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
66	Białobłoty	60-37	15/23	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
67	Białobłoty	60-37	16/24	nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
68	Białobłoty	60-37	17/25	nowożytność (kultura polska) - osada
69	Białobłoty	60-37	18/26	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
70	Białobłoty	60-37	20/38	okres rzymski (kultura przeworska) - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
71	Białobłoty	60-37	22/40	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
72	Białobłoty-Krzyżówka	60-37	3/3	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
73	Białobłoty-Krzyżówka	60-37	4/4	nowożytność (kultura polska) - osada
74	Białobłoty-Krzyżówka	60-37	19/34	średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
75	Białobłoty-Krzyżówka	60-37	21/39	pradzieje - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
76	Dziewiń Duży	60-37	1/13	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - punkt osadniczy nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
77	Dziewiń Duży	60-37	2/14	późne średniowiecze (kultura polska) - punkt osadniczy
78	Dziewiń Duży	60-37	3/27	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
79	Orlina Duża	60-37	1/7	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - punkt osadniczy
80	Orlina Duża	60-37	2/8	wczesne średniowiecze (kultura prapolska) - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
81	Orlina Duża	60-37	3/9	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
82	Orlina Duża	60-37	4/10	późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska) - punkt osadniczy
83	Orlina Duża	60-37	5/11	nowożytność (kultura polska) - osada
84	Orlina Duża	60-37	6/28	pradzieje - ślad osadnictwa
85	Orlina Duża	60-37	7/29	XVII/XVIII w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
86	Orlina Duża	60-37	8/30	okres rzymski (kultura przeworska) - punkt osadniczy ?
87	Orlina Duża	60-37	9/35	okres rzymski (kultura przeworska) - punkt osadniczy ?
88	Orlina Duża	60-37	10/36	epoka brązu (kultura łużycka) - ślad osadnictwa
89	Orlina Duża	60-37	11/37	okres rzymski (kultura przeworska) - ślad osadnictwa
90	Orlina Mała	60-37	1/5	późne średniowiecze (kultura polska) - ślad osadnictwa
91	Orlina Mała	60-37	2/31	okres rzymski (kultura przeworska) - ślad osadnictwa

				nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
92	Orlina Mała	60-37	3/32	okres rzymski (kultura przeworska) - ślad osadnictwa
93	Orlina Mała	60-37	4/33	epoka brązu (kultura łużycka) - ślad osadnictwa nowożytność (kultura polska) - ślad osadnictwa
94	Kolonia Obory	61-36	1/31	? - ślad osadnictwa XV/XVI w. (kultura polska) - ślad osadnictwa
95	Kolonia Obory	61-36	2/33	? - ślad osadnictwa
96	Kolonia Obory	61-36	3/34	epoka kamienia/w. brąz - ślad osadnictwa ? - ślad osadnictwa
97	Ruda Wieczyńska	61-36	3/70	III okres wśr. (kultura polska) - punkt osadniczy

UZASADNIENIE
DO UCHWAŁY NR LII/359/2023
RADY GMINY GIZAŁKI

z dnia 25 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Gizałki na lata 2023-2026

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40 z późn. zm.) w zakresie zadań własnych gmina realizuje zadania dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.) wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami (dalej: GPOnZ).

Zgodnie z art. 87 ust. 2 program ten ma na celu w szczególności:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

GPOnZ przyjmowany jest przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami). Ogłaszany jest on w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami).

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Gizałki na lata 2023-2026 wskazuje działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie

Opracowanie określa źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Wypełniając obowiązek wynikający ze stosownych przepisów, uzasadnione jest podjęcie niniejszej uchwały.

Przewodniczący Rady

Roman Rojewski